STUDIA PELPLIŃSKIE ROCZNIK DIECEZJI PELPLIŃSKIEJ

ISSN 0239-4456 (print)
eISSN 2391-8713 (oline)

CC BY ND

59(2025), s. 255–273

Ks. Dariusz Henryk Pater
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
d.pater@uksw.edu.pl
ORCID: orcid.org/0000-0002-4915-3695

HOLISTYCZNE WSPARCIE RODZINY POPRZEZ BIBLIOTERAPIĘ W KONTEKŚCIE WYCHOWANIA DZIECI

DOI: http://dx.doi.org/10.12775/SPLP.2025.016

Wychowanie odbywa się zarówno ze względu na jednostkę, jak i na społeczeństwo. Wychowanie jednostki przebiega społecznie, społeczeństwa – indywidualnie, tzn. przez jednostkę.

Wilhelm Rein[1]

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest roli biblioterapii w wychowaniu dziecka. We wstępie autor ukazuje, czym jest wychowanie i kto ma na nie wpływ (rodzina, szkoła, środowisko rówieśnicze i samo dziecko). Rodzina, będąca przedmiotem wielu badań, ma na wychowanie dziecka kluczowy wpływ. To w niej budowane są właściwe wzorce zachowań i kształtują się przyzwyczajenia. Książka w życiu dziecka rozbudza ciekawość poznawczą, lecz – w odróżnieniu od zabawek – kontakt z książką musi być u dziecka pobudzony w toku procesu wychowania. Biblioterapia ma różne

[1] S. Mieszalski, *Dylematy myślenia pedagogicznego. O stosunkach społecznych w procesie edukacyjnym*, w: *Nauczyciel – uczeń. Między przemocą a dialogiem: obszary napięć i typy reakcji*, red. M. Dudzikowa, Kraków 1996, s. 24.

formy i zadania, lecz zawsze jest ważnym elementem procesu wychowania, a także terapii (w psychologii klinicznej czy w psychologii rozwoju człowieka). Czytanie dziecku od najmłodszych lat przez rodziców czy przez inne osoby w istotny sposób wspiera jego rozwój. Autor porusza temat bajek terapeutycznych, które pełnią funkcje: relaksacyjną, psychoedukacyjną i psychoterapeutyczną. Wymienia też po kilka tytułów książek, których przeczytanie może pomóc w rozwiązaniu problemów w rodzinie czy w zachowaniu dziecka. Opis badań omawia wpływ na dziecko zajęć biblioterapeutycznych prowadzonych w Grodzisku Mazowieckim. Instytucje edukacyjne czy biblioteki mogą więc prowadzić biblioterapię. Każde czytanie jest wartościowe, bo pomaga lepiej siebie poznać, wspomaga samorozwój, pozwala zrozumieć, jak działa świat i jak radzić sobie z problemami.

Słowa kluczowe: biblioterapia, rozwój dziecka, wychowanie, bajki terapeutyczne, wsparcie emocjonalne

HOLISTIC FAMILY SUPPORT THROUGH BIBLIOTHERAPY FOR THE EDUCATION OF CHILDREN

Abstract

This paper discusses the role of bibliotherapy in child education. In the introduction, the author explains what education is and who influences it (family, school, peer environment, and the child itself). The family, which has been the subject of much research, has a key influence on a youngster's education. It is within the family that appropriate behaviour patterns are established and habits are formed. Books stimulate the juvenile intellectual curiosity, but unlike toys, the exposure to books must be encouraged during the upbringing process. Bibliotherapy takes various forms and has different objectives, but it is always an important element of the upbringing process, as well as therapy (in clinical psychology or human development psychology). Reading to a child from an early age by parents or other people significantly supports their development. The article covers a range of therapeutic stories that serve a relaxing, psychoeducational and psychotherapeutic function. It also lists several book titles that can help solve family problems or behavioural issues in children. The study describes the impact of bibliotherapy classes conducted in Grodzisk Mazowiecki on children. Educational institutions and libraries can therefore conduct bibliotherapy. Every reading experience is valuable because it helps you get to know yourself better, supports self-development, and allows you to understand how the world works and how to deal with problems.

Keywords: bibliotherapy, child development, upbringing, therapeutic fairy tales, emotional support

Wychowanie należy do tych rodzajów działalności człowieka, które są powiązane z całokształtem procesów życia społecznego. W literaturze pedagogicznej pojęcie to jest rozumiane w szerszym i węższym znaczeniu. Szerokie rozumienie terminu odnosi się do wychowania skoncentrowanego na rozwoju umysłowym i uczuciowym jednostki, jak również na sferze jej motywacji i konkretnych działań. Jednak głównym przedmiotem zainteresowania teorii wychowania jest wychowanie w wąskim jego rozumieniu, tj. kształtowanie postaw i innych cech osobowości dzieci i młodzieży, łącznie ze stwarzaniem im warunków ułatwiających samoaktualizację drzemiących w nich konstruktywnych możliwości. W tym sensie teorię wychowania interesuje szczególnie rozwój moralny, społeczny, kulturalny i fizyczny dzieci i młodzieży[2].

Według Pawła Tyrały wychowanie może być rozpatrywane w co najmniej dwóch aspektach:

1. jako zjawisko społeczne powstające w wyniku osiągnięcia przez życie zbiorowe pewnego poziomu współzależności i uporządkowanej organizacji. Z tego punktu widzenia jest ono wytworem i składowym elementem życia społecznego i powinno być rozpatrywane w odniesieniu do procesów, stosunków panujących w zbiorowości społecznej;
2. jako określona działalność społeczna podporządkowana przyjętym celom strategii wychowania, które zostały określone w ustawie o oświacie. Działania wychowawcze mogą występować w bardzo różnej skali. W skali makro obejmują całe społeczeństwo, inaczej mówiąc – cały system oświatowy państwa[3].

Z kolei w opinii Stanisława Kawuli „wychowanie w najszerszym rozumieniu tego słowa jest procesem wdrażania młodych pokoleń do życia w społeczeństwie. Działalność wychowawcza rodziny zapoczątkowuje ten proces, który w dalszym ciągu jest przejmowany przez szkołę i inne instytucje wychowawcze, wzmacniany przez wpływy środowiska (dalszego i bliższego) oraz przez aktywność własną jednostki. Wychowanie w rodzinie może mieć charakter celowy, planowy i świadomy ze strony rodziców (refleksyjny), podobnie jak w instytucjach wychowania bezpośredniego (np. w szkole) oraz może odbywać się w sposób przygodny i samorządny (bezrefleksyjny)”[4].

---

[2] M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, Kraków 2008, s. 15–16.

[3] P. Tyrała, *Teoria wychowania. Bliżej uniwersalnych wartości*, Toruń 2001, s. 10.

[4] S. Kawula, *Diagnozowanie potrzeb opiekuńczo-wychowawczych środowiska rodzinnego*, Toruń 1978, s. 21–22.

Reasumując: na wychowanie mają wpływ rodzina, szkoła, środowisko rówieśnicze i samo dziecko, gdyż – jak powiedział Janusz Korczak – „Nie ma wychowania bez udziału dziecka”[5].

ROLA RODZINY JAKO KLUCZOWEGO ŚRODOWISKA WPŁYWAJĄCEGO NA ROZWÓJ DZIECI

> Życie z dziećmi w rodzinie nie polega na tym, co potocznie nazywamy wychowaniem. Decydująca jest jakość indywidualnego i wspólnego życia dorosłych. Życie dorosłych ma większy wpływ na dzieci niż jakiekolwiek świadome próby i metody wychowawcze.
>
> Jasper Juul[6]

We współczesnym świecie rodzina jest przedmiotem wielu badań i dyskusji. Nie ma jednak wątpliwości, że podstawowym zadaniem wychowania w rodzinie jest przygotowanie dziecka do odnoszenia sukcesów w przyszłości, wtedy, kiedy stanie się osobą dorosłą i pełnoprawnym członkiem danego społeczeństwa i danej kultury. To rodzina wprowadza młode pokolenie w normy i mechanizmy życia zbiorowego, wywiera istotny i znaczący wpływ na zachowanie się jednostki zarówno wewnątrz samej rodziny, jak w środowiskach pozarodzinnych. Założywszy, że rozwój i wychowanie człowieka dokonują się między innymi poprzez oddziaływanie warunków środowiska, należy wspomnieć następujące słowa Józefa Pietera: „[…] rodzina jest jednym z najważniejszych kręgów środowiskowych każdej jednostki. Jest to najbliższy człowiekowi krąg środowiskowy, a zarazem najwcześniej mu dostępny i oddziałujący na niego. Środowisko rodzinne jest więc przede wszystkim złożoną całością, stanowiącą układ różnorodnych – osobiście dostępnych jednostce – warunków środowiska domowego dzieci, rodziców i ewentualnie pozostałych członków rodziny, które wynikają bezpośrednio lub pośrednio ze struktury rodziny, a zwłaszcza jej funkcjonowania”[7].

Wychowanie w rodzinie, według Małgorzaty Bereźnickiej, „[…] stanowi proces intuicyjnego lub bezrefleksyjnego, planowego lub spontanicznego oddziaływania rodziców na dziecko – jak również rodzeństwa lub innych krewnych czy powinowatych zamieszkujących z daną rodziną bądź mających z nią stały i znaczący kontakt – a także budowanie prawidłowych relacji, opartych na miłości

---

5 J. Korczak, *Jak kochać dziecko? Dziecko w rodzinie*, Warszawa 2012, s. 22.

6 J. Juul, *Twoja kompetentna rodzina. Nowe drogi wychowania*, Podkowa Leśna 2007, s. 1.

7 J. Pieter, *Poznawanie środowiska wychowawczego*, Wrocław–Kraków 1960, s. 75.

i szacunku między wszystkimi członkami rodziny”[8]. Celem takiego oddziaływania jest przede wszystkim wspieranie dziecka w jego wszechstronnym rozwoju, wzbogacanie jego osobowości oraz przygotowanie go do życia w społeczeństwie, w którym pełnić ma rolę aktywnego obywatela.

Rodzina wobec swoich członków, szczególnie tych najmłodszych, pełni cztery podstawowe funkcje:

1. prokreacyjną – wynikającą z dążenia człowieka do posiadania potomstwa, motywującą do zawierania małżeństwa i tworzenia rodziny,
2. wychowawczą – przygotowującą do życia w społeczeństwie,
3. gospodarczą – polegającą na prowadzeniu gospodarstwa domowego zaspokajającego potrzeby materialne członków rodziny,
4. sprawującą pieczę nad życiem członków rodziny, ich zachowaniem, kulturą, zdrowiem, trudnościami życiowymi.

Dla omawianego tematu ważna jest przede wszystkim funkcja wychowawcza rodziny, która polega na:

- zaspokajaniu podstawowych potrzeb biologicznych i psychospołecznych dziecka (potrzeb bezpieczeństwa, miłości, przynależności, uznania),
- dostarczaniu pożądanych społecznie wzorów zachowań,
- przekazywaniu i przyswajaniu wartości, norm i zasad współżycia w danym społeczeństwie,
- umożliwieniu dzieciom aktywnego udziału w różnego rodzaju czynnościach i obowiązkach domowych,
- rozwijaniu i rozszerzaniu kontaktów międzyludzkich (pogłębianie więzi emocjonalnej z krewnymi)[9].

Według Stanisława Kawuli istotną grupę czynności w rodzinie, związanych z funkcją wychowawczą, stanowią zadania opiekuńcze, przyjmujące formę następujących działań:

„1) wewnętrznych o skutkach wewnętrznych: przedmiotem są tu członkowie rodziny, a celem jest zmiana ich zachowań lub postaw, szczególnie kształtowanie u dzieci umiejętności funkcjonowania na terenie domu we własnym zakresie oraz względem pojawiających się w nim osób (dalszej rodziny, gości);

2) wewnętrznych o skutkach zewnętrznych – działania podejmowane z myślą o przyszłych lub istniejących rolach społecznych dzieci w różnych grupach

---

[8] M. Bereźnicka, *Wychowanie dziecka we współczesnej rodzinie*, Kraków 2014, s. 114.

[9] A. Błasiak, *Funkcje rodziny w zmieniającej się rzeczywistości*, w: *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny*, red. A. Błasiak, E. Dybowska, Kraków 2010, s. 73–104.

społecznych, wiążą się np. z osiąganiem lepszych wyników w nauce, rozwijaniem zainteresowań, uczestnictwem w kulturze czy sporcie;
3) zewnętrznych o skutkach wewnętrznych – przenikanie do rodziny informacji i wpływów z wszelkich instytucji wspierających opiekuńczą funkcję rodziny, np. w zakresie socjalnym, prawnym, medycznym czy duchowym;
4) zewnętrznych o skutkach zewnętrznych – działania opiekuńcze poza rodziną, np. gdy rodzice przyjmują obojętną postawę wobec porad czy zaleceń dotyczących sposobu sprawowania opieki nad dzieckiem, podyktowanych im przez placówki, takie jak sąd rodzinny, służba zdrowia, poradnie specjalistyczne, przedszkola, szkołę”[10].

Współcześnie rodzina funkcjonuje w kontekście szybko dokonujących się zmian społecznych, kulturowych, politycznych i gospodarczych. Na jej życie codzienne wpływają wzorce globalizacyjne, konsumpcyjne i te kształtowane przez rzeczywistość informacyjno-cyfrową. Zmiany te mogą oddziaływać na poszczególnych członków rodziny pozytywnie lub negatywnie. Istnieje wiele form wsparcia rodziny, zwłaszcza w kontekście wychowania dzieci. Jedną z takich form jest biblioterapia.

PRZEDSTAWIENIE I ZROZUMIENIE ROLI BIBLIOTERAPII W HOLISTYCZNYM WSPARCIU RODZINY W KONTEKŚCIE WYCHOWANIA DZIECI

[…] powtarzaj stare zaklęcia ludzkości bajki i legendy,
bo tak zdobędziesz dobro, którego nie zdobędziesz
Zbigniew Herbert[11]

W długotrwałym procesie wychowania dziecka ważne jest wzbudzanie w nim ciekawości poznawczej, również poprzez literaturę. Mikołaj Smetański uważa, że „[…] potrzeba kontaktów z książką u dziecka nie powstaje w sposób samorzutny, jeśli małemu dziecku nie dostarczymy żadnych zabawek, będzie ono je sobie samo sporządzać z kamyków, patyków czy otaczających je przedmiotów domowego użytku. Potrzeba zabawki, a raczej potrzeba manipulowania przedmiotami, jest bowiem u dziecka samoistna i wynika z jego naturalnego rozwoju. Nie będzie ono natomiast odczuwało braku książki, jeśli w ogóle nie będzie się z nią stykać.

[10] S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Toruń 2009, s. 274.
[11] Z. Herbert, *Przesłanie Pana Cogito*, w: Z. Herbert, *89 wierszy*, Warszawa 2003, s. 169.

Potrzeba kontaktu z książką jest bowiem faktem kulturowym i musimy ją sami obudzić u dziecka w procesie jego wychowania”[12].

W rozwoju dziecka książka pełni kilka zasadniczych funkcji:
1. wychowawczą, polegającą na promowaniu pożądanych społecznie postaw wobec innych dzieci, wychowawców oraz rodziców, uczącą zasad optymalnego współżycia w grupie,
2. edukacyjną, dostarczającą bodźców do rozwoju intelektualnego,
3. profilaktyczną, zapobiegającą trudnościom w funkcjonowaniu dziecka w grupie przedszkolnej, szkolnej, rówieśniczej,
4. terapeutyczną wspomagającą proces rozwiązywania powstałych trudności[13].

Ważną metodą w holistycznym wsparciu rodziny w kontekście wychowania dzieci jest biblioterapia, czyli zamierzone oddziaływanie poprzez czytanie, słuchanie lub oglądanie odpowiednio dobranych książek, fragmentów utworów, oglądanie i słuchanie adaptacji utworów literackich. Biblioterapia kształtuje właściwe postawy, przyczynia się do uświadomienia trudnych sytuacji i uczy reakcji na nie, daje szansę na nabranie wiary w siebie, wpływa pozytywnie na stany emocjonalne. Ponadto rozwija osobowość poprzez prezentowanie literackich wzorców osobowych godnych naśladowania. I oczywiście wzbogaca wiedzę, język, wyobraźnię, zdolność rozumienia pojęć moralnych i wspomaga rozwój uczuć.

Wyróżniamy biblioterapię:
1. instytucjonalną, która stosowana jest głównie przez lekarzy wobec chorych hospitalizowanych. Jej głównym celem jest informowanie chorego o jego stanie zdrowia (literatura o treściach dydaktycznych) oraz zapewnienie mu odpowiedniej rekreacji i rehabilitacji (literatura o treściach relaksacyjnych);
2. kliniczną, która prowadzona jest w środowisku otwartym (np. w rodzinie) lub zamkniętym (placówka lecznicza) wobec osób przejawiających zaburzenia behawioralne oraz emocjonalne. Ma ona na celu uzyskanie przez pacjenta wglądu w siebie, a co za tym idzie – doprowadzenie do zmiany jego sytuacji psychologicznej. Przeprowadzają ją specjalnie przeszkoleni w zakresie psychoterapii psychiatrzy i psycholodzy kliniczni we współpracy z bibliotekarzami;

---

[12] M. Smetański, *Charakterystyka wychowania jako procesu pedagogicznego*, „Kultura i Wychowanie” 2011, nr 1, s. 171–183.

[13] R. Piskorz, *Rola książki w wychowaniu dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*, w: *Edukacja wczesnoszkolna w zmieniającej się rzeczywistości*, red. P. Mazur, E. Miterka, Chełm 2011, s. 106.

3. wychowawczo-humanistyczną (rozwojową), która odbywa się w bibliotekach, szkołach, świetlicach, internatach, a nawet w rodzinach wobec użytkowników zdrowych w sensie fizycznym i psychicznym, ale mających do rozwiązania jakieś istotne dla nich problemy, poprzez odpowiedni dobór i zastosowanie literatury wyobrażeniowej i dydaktycznej; ma ona wspierać rozwój, samorealizację i zdrowie psychiczne. Jej prowadzeniem zajmują się bibliotekarze, nauczyciele, wychowawcy, a także np. pracownicy socjalni[14].

Biblioterapia jest ważnym elementem procesu wychowania, bo książka może zmienić rzeczywistość wychowawczą, znacząco wpływać nawet na psychikę człowieka, np. uświadamiając mu to, co w nim nieświadome.

Biblioterapia – definicja i kontekst

W definicji biblioterapii podanej przez Małgorzatę Czerwińską czytamy, że jest to „[…] terapia książką, terapia przez czytanie, literaturoterapia, rodzaj oddziaływań terapeutycznych z użyciem materiałów wyobrażeniowych i informacyjnych drukowanych i niedrukowanych”[15]. Wynika z niej niezbicie, że biblioterapia trwale związana jest z literaturą i czytelnictwem. Tekst literacki stosowany w procesie biblioterapeutycznym zdolny jest leczyć duszę i pomóc w leczeniu ciała. Proces ten przebiega przez trzy etapy określone przez Caroline Shrodes:

1. Identyfikacja z postaciami literackimi, która daje uczestnikowi biblioterapii przeżycie zastępcze, pozwala mówić o swoich uczuciach z zachowaniem pozorów mówienia o bohaterze. W tej fazie identyfikacji z postaciami literackimi powinny wystąpić kolejno: ekspresja afektu do bohatera, wyrażenie zgody bądź niezgody z jego opiniami, obawa o jego los, ekspresja homoniczności (współjedności), przyjemność bycia podobnym do bohatera.
2. Katharsis, czyli odreagowanie napięcia, doznanie oczyszczającej ulgi, kiedy w słowach występują emocje w stosunku do bohatera lub autora.
3. Wgląd rozumiany jako odkrywanie i pogłębianie wewnętrznego świata czytelnika w trakcie kontaktu z dziełem literackim. Następuje samopoznanie uczestnika, rozumienie innych, włączenie nowych pojęć i integracja. Poznając siebie, człowiek staje się bardziej tolerancyjny dla własnych i cudzych wad.

---

[14] I. Borecka, *Biblioterapia w szkole. Poradnik dla bibliotekarzy*, Legnica 1998, s. 59.

[15] M. Czerwińska, *Biblioterapia*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. 1, Warszawa 2003, s. 380.

Przez czytanie tekstów biblioterapeutycznych można pokazać uczestnikowi jego skomplikowane i czasem wstydliwe uczucia oraz dać przyzwolenie na czucie i myślenie dotychczas nieakceptowane[16].

Rozwój biblioterapii jako metody wspomagającej rozwój emocjonalny i psychospołeczny

Pojęcie biblioterapii pochodzi z czasów starożytnych. Już w Bibliotece Aleksandryjskiej widniały słowa „Lekarstwo na umysł". Według *Encyklopedii współczesnego bibliotekarstwa polskiego* z 1976 roku biblioterapia to „[…] dział psychologii czytelnictwa znajdujący się również w sferze zainteresowań medycyny, pedagogiki i socjologii"[17].

Podstawy teoretyczne biblioterapii współtworzy więc psychologia, a nawet stanowi jej istotę, gdyż obejmuje niezwykle ważną problematykę oddziaływania terapeutycznego sztuki literackiej. Psychologia zajmuje się analizą procesu terapeutycznego wchodzącego w zakres psychologii sztuki. Określa też znaczenie biblioterapii w psychologii rozwoju człowieka oraz psychologii klinicznej. Wreszcie bada psychologiczne podstawy metod biblioterapeutycznych. Sztuka słowa jest podstawowym środkiem terapeutyczno-wychowawczym, który może towarzyszyć człowiekowi nawet przez całe życie, inspirując do zmiany lub potwierdzenia własnej osobowości. Poza tym, że ma znaczenie estetyczne, sztuka oddziałuje na sfery intelektualną, moralno-społeczną, pobudza wyobraźnię oraz postawy twórcze. Szczególne ważne jest moralne oddziaływanie sztuki, które polega na przekazywaniu w utworach wzorów postępowania. W sferze oddziaływania intelektualnego sztuka pozwala na poznawanie rzeczywistości zewnętrznej i wewnętrznej, świadomości zbiorowej i indywidualnej, mechanizmów kierujących procesami społecznymi i postępowaniem jednostki[18]. Z punktu widzenia rozwoju indywidualnego materiały biblioterapeutyczne muszą być zastosowane tak, by przede wszystkim kształtowały sytuację uczestnika terapii. Mają ułatwić mu rozpoznanie zadań, które może podjąć, nie mają zaś narzucać ich bezpośrednio, ponieważ te narzucone mogą budzić opór, niechęć i wyzwalać nadmierne trudności[19]. Dobór odpowiednich sposobów oddziaływania zależy od właściwego rozpoznania problemów uczestnika terapii, ujmowanych w kontekście przyszłych doświadczeń, celów życiowych i obecnego stanu życiowego. Trzeci problem wspólny dla biblio-

---

16 *Wybrane zagadnienia z pedagogiki specjalnej*, red. E. Tomasik, Warszawa 1997, s. 84.

17 *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, red. K. Głombiowski i in., Wrocław 1976, s. 81.

18 A. Janicki, *Znaczenie sztuki dla zdrowia psychicznego*, „Arteterapia II". Zeszyty Naukowe Akademii Muzycznej we Wrocławiu, 1990, nr 52, s. 22–32.

19 M. Porębska, *Warunki skutecznej arteterapii z punktu widzenia wiedzy o rozwoju psychicznym człowieka*, „Arteterapia II". Zeszyty Naukowe Akademii Muzycznej we Wrocławiu, 1990, nr 52, s. 61.

terapii i psychologii dotyczy psychologicznych podstaw metod biblioterapeutycznych. Literatura jako szeroko pojmowany materiał biblioterapeutyczny określa niewątpliwie psychologiczny charakter stosowanych w biblioterapii metod i technik. W biblioterapii mają zastosowanie głównie formy psychoterapii, które charakteryzuje podejście humanistyczno-egzystencjalne. „Zaburzenia traktowane są tam w kategoriach niedostatków rozwoju osobowości, powstałych na skutek niezaspokojenia ważnych psychologicznych potrzeb jednostki, np. miłości, akceptacji, autonomii, realizacji znaczących indywidualnych wartości. Celem psychoterapii jest tu stworzenie warunków do przeżycia korektywnych doświadczeń emocjonalnych (problem ten akcentują szkoły humanistyczne) oraz pobudzenie do refleksji nad ważnymi wartościami i wyborami życiowymi (wątek pierwszoplanowy w podejściu egzystencjalnym). Terapia ukierunkowana jest na teraźniejszość i przyszłość, nie rozważa się w niej przeszłych doświadczeń ani historii życia”[20].

Rola czytania w kształtowaniu umiejętności interpersonalnych dzieci

Czytanie odgrywa istotną rolę w rozwijaniu kompetencji kluczowych dzieci. Kompetencja to wiedza, umiejętności i postawy. Wiedza obejmuje pojęcia, idee, koncepcje, fakty, które ułatwiają poznanie i rozumienie wielu zagadnień. Umiejętności to zdolność jednostki do wdrażania zdobytej wiedzy w celu osiągania sukcesów i powodzenia. Natomiast postawa rozumiana jest jako gotowość człowieka do określonego zachowania się w danej sytuacji oraz właściwego reagowania na bodźce zewnętrzne. Kompetencje kluczowe zostały określone w *Zaleceniach Rady Unii Europejskiej z dnia 22.05.2018 roku w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie*[21]. Kompetencje kluczowe opisują potrzebną i niezbędną wiedzę, umiejętności i postawy człowieka dorosłego, by mógł on swobodnie funkcjonować w otaczającej i ciągle zmieniającej się rzeczywistości XXI wieku. W zakresie kształtowania umiejętności interpersonalnych dzieci niezmiernie ważne są kompetencje rozumienia i tworzenia informacji. „Kompetencje te obejmują umiejętność czytania i pisania oraz prawidłowego rozumienia informacji pisemnej, wymagają zatem znajomości słownictwa, gramatyki funkcjonalnej i funkcji języka. W ich skład wchodzi świadomość głównych rodzajów interakcji słownej, znajomość pewnego zakresu tekstów literackich i innych, a także głównych cech rozmaitych stylów i rejestrów języka. Niezbędne jest posiadanie umiejętności komunikowania się w mowie i piśmie w różnych sytuacjach, a także kontrolowania swojego sposobu komunikowania się i dostosowywania go do

[20] W. Czernianin, H. Czernianin, K. Chatzipentidis, *Teoretyczne podstawy biblioterapii. Podręcznik akademicki*, Wrocław 2017, s. 113.

[21] *Zalecenie Rady w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie*, [on-line:] https://education.ec.europa.eu/pl/focus-topics/improving-quality/key-competences (29.05.2024).

wymogów sytuacji. Kompetencje te obejmują również umiejętności rozróżniania i wykorzystywania źródeł różnego rodzaju, poszukiwania, gromadzenia i przetwarzania informacji, wykorzystywania odpowiednich pomocy oraz formułowania i wyrażania swoich argumentów w mowie i piśmie w przekonujący sposób, odpowiednio do kontekstu. W ich zakres wchodzi krytyczne myślenie oraz zdolność oceny informacji i pracy z nimi. Pozytywna postawa odnośnie do rozumienia i tworzenia informacji obejmuje gotowość do krytycznego i konstruktywnego dialogu, wrażliwość na walory estetyczne oraz zainteresowanie interakcją z innymi ludźmi. Wiąże się to ze świadomością oddziaływania języka na innych ludzi oraz potrzebą rozumienia i używania języka w sposób pozytywny i odpowiedzialny społecznie"[22].

Sprawność językowa i komunikacyjna jest bardzo ważna ze względu na rozwój dziecka, ponieważ łączy się ściśle z rozwojem procesów poznawczych i poznawaniem otaczającego dziecko świata. Możliwość porozumiewania się z innymi ludźmi umożliwia poznawanie kultury, budowanie tożsamości, nawiązywanie kontaktów interpersonalnych, daje poczucie własnej wartości oraz satysfakcji ze skutecznego działania. Sukcesy odnoszone przez dziecko w sferze języka i komunikowania się mają znaczenie nie tylko w przedszkolu, lecz także w dalszej edukacji szkolnej i później w dorosłym życiu[23].

BIBLIOTERAPIA JAKO NARZĘDZIE WSPIERAJĄCE RODZICÓW W WYCHOWANIU DZIECI

> Największym darem dla dzieci jest codzienne czytanie im dla przyjemności. Daje im ono najważniejsze kompetencje życiowe, których nie da się kupić – inteligencję emocjonalną, swobodę językową, samodzielność myślenia, rozległą wiedzę, wyobraźnię, wartości moralne.
>
> Jim Trelease[24]

Wpływ biblioterapii na rozwój komunikacji rodzinnej

Rodzice, widząc pierwsze zdjęcie swojego nienarodzonego dziecka podczas badania USG, pragną, by było ono zdrowe, dobrze radziło sobie w relacjach społecznych i posiadało kompetencje, które umożliwią mu osiągnięcie życiowego

---

[22] J. Stojak, *Kompetencje kluczowe w nauczaniu przedmiotowym. Przewodnik dla kadry kierowniczej szkół i przedszkoli oraz dla nauczycieli*, Warszawa 2019, s. 13.

[23] M. Cywińska, *Rozwijanie umiejętności językowych i komunikacyjnych dziecka. Wybrane aspekty*, Poznań 2014, s. 7.

[24] J. Trelease, *Czytanie na głos, które rozwija dzieci i buduje relacje*, Warszawa 2023, s. 8.

sukcesu. Obawiają się, czy poradzą sobie jako pierwsi wychowawcy i nauczyciele, posiadający niezbywalne prawo do wychowania, które jest nie tylko ich naturalnym przywilejem, ale też prawnie określonym obowiązkiem. Rodzice nie zostają pozostawieni sami sobie w procesie wychowania. Ustawa *Prawo oświatowe* w art. 1 pkt 2 wskazuje, że system oświatowy zapewnia wspomaganie przez szkołę wychowawczej roli rodziny[25]. Znajduje to odzwierciedlenie w polityce oświatowej oraz priorytetach edukacyjnych państwa. W roku szkolnym 2023/2024 znalazły się aż dwa zapisy dotyczące wspomagania przez szkołę wychowawczej roli rodziny:

„1. Wspomaganie wychowawczej roli rodziny poprzez pomoc w kształtowaniu u wychowanków i uczniów stałych sprawności w czynieniu dobra, rzetelną diagnozę potrzeb rozwojowych dzieci i młodzieży, realizację adekwatnego programu wychowawczo-profilaktycznego oraz zajęć wychowania do życia w rodzinie.

2. Podnoszenie jakości wsparcia dla dzieci, uczniów i rodzin, udzielanego w systemie oświaty poprzez rozwijanie współpracy wewnątrz- i międzyszkolnej, a także z podmiotami działającymi w innych sektorach, w tym w zakresie wczesnego wspomagania rozwoju dzieci i wsparcia rodziny”[26].

Zapisy te obligują dyrektorów placówek oświatowych do organizacji takiego wspomagania. Placówki oświatowe pełnią funkcję wychowawczą, która znajduje materialny wyraz w dokumencie pod nazwą *Program wychowawczo-profilaktyczny*. Jest on przygotowywany na podstawie diagnozy potrzeb i problemów w placówce. Diagnoza pozwala poznać potrzeby w zakresie działań zapobiegawczych, uzupełniających zadania wychowawcze. Program ten uwzględnia oczekiwania rodziców, nauczycieli i uczniów. Biblioterapia może być jednym z zadań realizowanych w takim programie. Rodzice mogą sami wpływać na rozwój dzieci przez stosowanie odpowiednich tekstów literackich, mogą też skorzystać z pomocy specjalistów, którzy poprowadzą zajęcia biblioterapeutyczne w przedszkolu, szkole czy bibliotece pedagogicznej. W przypadku, gdy ich pociechy są chore fizycznie lub psychicznie, istnieje możliwość skorzystania z biblioterapii klinicznej. Polega ona na stosowaniu odpowiednio dobranej literatury w grupach pacjentów cierpiących na taką samą chorobę lub podczas pracy indywidualnej z osobą cierpiącą. Zajęcia mogą być prowadzone w klinikach, szpitalach, w domu chorego. Skorzystanie z tak różnych możliwości wymaga jednak współpracy wszystkich członków rodziny i udanej komunikacji interpersonalnej. Komunikacja w rodzinie to proces przekazywania informacji między jej członkami. Ma ona charakter cyrkularny, co oznacza, że każda osoba tak samo mocno oddziałuje na pozostałe. W związku

[25] *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku Prawo oświatowe*, Dz.U. z 2017, poz. 59.

[26] *Podstawowe kierunki realizacji polityki oświatowej państwa w roku szkolnym 2023/2024*, [on-line:] https://www.gov.pl/web/edukacja/podstawowe-kierunki-realizacji-polityki-oswiatowej-panstwa-w-roku-szkolnym-20232024 (31.05.2024).

z tym tak ważnym elementem funkcjonowania każdej rodziny jest współpraca. System rodzinny, który działa prawidłowo, pozwala na otwartą komunikację pomiędzy domownikami bez obawy przed odrzuceniem, a wszystkie decyzje podejmowane są wspólnie na drodze porozumienia lub kompromisu. Komunikacja nie jest sztuką łatwą, ale warto się jej nauczyć, bo – jak powiedział Brian Tracy – „Jakość twojego życia w znacznym stopniu zależy od tego, w jaki sposób się komunikujesz”[27].

Książki jako narzędzie do rozmów na tematy trudne i ważne w życiu dziecka

Dobrym narzędziem do rozmów na trudne tematy jest bajkoterapia. Stanowi ona odłam biblioterapii i polega na wykorzystaniu bajek, baśni w celach terapeutycznych, edukacyjnych czy relaksacyjnych. Bajkoterapia to propozycja działań terapeutycznych dla przedszkolaków i dzieci w młodszym wieku szkolnym. Bajki terapeutyczne pozwalają dziecku zapoznać się z ludzkimi emocjami, rozwinąć wyobraźnię, powiększyć zasób słów czy myślenia. Są one też narzędziem dającym podstawę do budowania dziecięcego świata wartości. Wyróżniamy trzy rodzaje bajek terapeutycznych: relaksacyjne, psychoedukacyjne i psychoterapeutyczne. Celem bajki relaksacyjnej jest uspokojenie dziecka, wprawienie go w stan odprężenia, koncentracji oraz regulowanie jego rytmu pracy i zabawy. Z kolei dzięki bajce psychoedukacyjnej możliwe będzie poskromienie negatywnych emocji poprzez reinterpretację, czyli zmianę sposobu myślenia o nich. Opowieści tego typu świetnie sprawdzą się w przygotowaniu dziecka na trudną sytuację, np. pobyt w szpitalu, zmianę szkoły czy przeprowadzkę. Wreszcie bajka psychoterapeutyczna pomoże dzieciom w redukcji lęku, wstydu, poczucia winy, zażenowania, poniżenia, gniewu czy złości, a więc uczuć związanych z tymi negatywnymi przeżyciami.

Budowanie więzi rodziny poprzez wspólne czytanie i dyskusje

W literaturze znajdujemy wiele uzasadnień dla praktyki głośnego czytania z dzieckiem. Przez praktykę codziennego czytania dziecku na głos zaszczepiamy w nim poczucie akceptacji i poczucie bezpieczeństwa. W każdej książce, jaką czytamy, znajdujemy coś wartościowego, co może wzmacniać te doświadczenia, można je również wspólnie przedyskutować i odszukać w nich coś dla siebie. Dziecko, zadając pytania podczas czytania, staje się w kontakcie ze społeczeństwem odważniejsze, umie publicznie zabrać głos, swobodniej myśli i mówi. Wspólne czytanie jest również kluczowym elementem edukacji dzieci. Nie tylko rozwija umiejętności językowe, ale również uczy empatii, moralności i zrozumienia. Codzienne czytanie dziecku rozwija i ćwiczy jego pamięć, poprawia koncentrację i przygotowuje je do samodzielnego czytania i pisania. „Mózg dziecka, które

[27] B. Tracy, *Sukces osobisty*, Warszawa 2016, s. 35.

słucha bajki, pracuje znacznie bardziej aktywnie niż mózg dziecka, które ogląda je na ekranie”[28]. Wspólne czytanie cementuje rodzinę. Pozytywne i wspierające środowisko czytelnicze w domu znacząco przyczynia się do rozwoju umiejętności językowych, umiejętności czytania i pisania dziecka, rozbudzając zamiłowanie do lektury. Rodzice odgrywają kluczową rolę w tworzeniu takiego środowiska, które wspiera rozwój umiejętności czytania i pisania we wczesnych latach życia dziecka.

KSIĄŻKI DEDYKOWANE DZIECIOM: ICH ROLA I WYBÓR

Jakie rodzaje książek są szczególnie skuteczne w kontekście biblioterapii dla dzieci?

Czytanie książek przynosi wiele korzyści: uspokaja i łagodzi obyczaje, pozwala się wyciszyć, uspokoić i zredukować negatywne emocje, wzmacnia wiarę w siebie, zwalcza poczucie osamotnienia i przeciwdziała izolacji społecznej. Wspólna lektura jest jedną z pierwszych inwestycji w rozwój dzieci. To właśnie w książce dzieci znajdą wskazówki, w jaki sposób zbudować swój własny system wartości. Na rynku księgarskim oraz w bibliotekach znajduje się bogaty wybór książek szczególnie skutecznych w kontekście biblioterapii dla dzieci. Poniżej przedstawiono propozycję tytułów książek do przepracowania wybranych problemów.

AGRESJA:
1. E. Zoller, *Daj mi spokój! Jak nie dać sobie dokuczać*, Kielce 2020.
2. E. Zoller, *Dzielna Emilka*, Kielce 2006.
3. M.A. Garavaglia, *Czy silniejszy zawsze zwycięża?*, Kraków 2007.

BRAK WIARY W SIEBIE:
1. R. Bright, *Mysz, która chciała być lwem*, Warszawa 2017.
2. E. Zubrzycka, *O zajączku Filipie, który ze strachu dokonał wielkich czynów*, Warszawa 2017.
3. *O Mrówciu, który pokonał smoka*, w:K. Święcicka, *Baśniowe mikstury. Historie, które leczą pomalutku ze strachów, nieśmiałości i smutków*, Częstochowa 2011.

CHOROBA W RODZINIE:
1. B.B. Kotoro, *A Zosia ma raka na smyczy, czyli Mały Człowiek mierzy się z chorobą rodzica*, Poznań 2011.
2. R. Barth, *Mój inny dziadek*, Warszawa 2019.
3. C.A. Amenta, *Krzyś jest wyjątkowy. Dla dzieci o autyzmie*, Gdańsk 2010.

[28] I. Koźmińska, E. Olszewska, *Wychowanie przez czytanie*, Warszawa 2011, s. 61.

ODRZUCENIE PRZEZ GRUPĘ:
1. K. Pruchnicka, *Nowa w przedszkolu*, Warszawa 2015.
2. J.M. Chmielewska, J. Jung, *Niebieska niedźwiedzica*, Warszawa 2012.
3. *Dlaczego ja nie?*, w:A. Mikita, *Opowiadania terapeutyczne*, Gdańsk 2008.

Wpływ treści książek na rozwój wartości i moralności u dzieci

Naturalnym kręgiem środowiskowym, który w istotny sposób wpływa na rozwój wartości i moralności u dzieci, jest rodzina. Zdaniem dr Magdaleny Szyszki „[…] szczególna jest rola rodziny, zwłaszcza we współczesnych czasach, gdy z coraz większą siłą ujawnia się różnorodność zachowań, wzorów społecznych, kultury życia, zwyczajów i wartości przekazywanych przez szkołę, rówieśników, telewizję i Internet”[29]. Istotną rolę w rozwijaniu wyobraźni, wiedzy i wrażliwości moralnej odgrywają książki. Regularne czytanie dzieciom wspiera ich rozwój psychiczny i wzmacnia poczucie własnej wartości. Poprzez literaturę dzieci mają możliwość obserwowania życia innych ludzi oraz różnych wersji konfliktów moralnych i uczą się przyjmować punkt widzenia innych. Obserwując zachowania bohaterów opowieści, potrafią także rozpoznać dylematy moralne i etyczne.

INTEGRACJA BIBLIOTERAPII W CODZIENNEJ PRAKTYCE RODZINY

Praktyczne wskazówki dla rodziców w zakresie stosowania biblioterapii

Rodzic nie jest biblioterapeutą, a jednak może wykorzystywać terapeutyczne cechy literatury oraz procesy emocjonalne, jakie zachodzą podczas czytania. Domowa biblioterapia rozumiana jest raczej jako wsparcie i pomoc w rozwiązywaniu problemów niż „leczenie”. W warunkach domowych warto rozważyć ją wtedy, gdy widzimy, że dziecko dotyka jakiś problem i nie potrafi ono sobie z nim poradzić. Może to być powiększenie się rodziny, pójście do przedszkola, rozstanie rodziców czy śmierć bliskiej osoby. Sięgnięcie po książkę pomoże także wtedy, gdy dziecko jest smutne, zestresowane, ma niską samoocenę lub źle się zachowuje. W trakcie biblioterapii bardzo ważna jest odpowiednia atmosfera. Nie należy czytać dziecku z przymusu, lecz dlatego, że to dobry sposób na bycie razem. Trzeba też zarezerwować odpowiednią ilość czasu na wspólną lekturę. Nie powinno się spoglądać na zegarek ani poganiać dziecka. Podstawą jest zbudowanie atmosfery bezpieczeństwa i zaufania, a wtedy lektura będzie sprawiała przyjemność, łagodziła napięcie psychiczne i prowadziła do rozwoju.

---

[29] M. Szyszka, *Międzypokoleniowy przekaz wartości w rodzinie. Rola komunikacje w kształtowaniu tożsamości rodziny i jej członków*, w: *Prawne, administracyjne i etyczne aspekty wychowania w rodzinie*, red. S. Bębas, E. Jasiuk, Radom 2011, s. 462.

Studia przypadków: rodziny, które skorzystały z holistycznego wsparcia poprzez biblioterapię

Biblioteka Pedagogiczna w Grodzisku Mazowieckim prowadzi spotkania dla dzieci, dziadków i rodziców, których celem jest wspomaganie wychowawczej roli rodziny w przygotowaniu dzieci do rozumienia emocji, uczuć własnych i innych ludzi, kształtowaniu umiejętności społecznych oraz wspieraniu wczesnego rozwoju dziecka przez udział w zajęciach z elementami biblioterapii. W spotkaniach tych systematycznie uczestniczy rodzina X: rodzice, siedmioletnia córka i babcia. Rodzice pojawili się na tych spotkaniach, ponieważ zauważyli u córki trudności adaptacyjne w pierwszej klasie, odrzucenie rówieśnicze i brak wiary w siebie. Byli poruszeni jej wypowiedziami podczas zajęć, wspólnie z nią wykonywali ćwiczenia plastyczne i dramy. Z zaskoczeniem stwierdzili pozytywne zmiany w jej zachowaniu. Stała się bardziej odważna w wyrażaniu opinii, nie bała się trudniejszych zadań i uwierzyła w to, że jej pozycja w klasie nie zależy od kilku osób. Zdecydowanie zrealizowane zostały założone cele tych spotkań:

- Pomoc dziecku, które doświadczyło lub doświadcza sytuacji trudnych emocjonalnie.
- Stymulowanie dziecka do zapoznania się z racjonalną interpretacją trudnych sytuacji.
- Uświadomienie sobie własnych emocji i nauka radzenia sobie z nimi.

WYZWANIA I KORZYŚCI ZWIĄZANE Z BIBLIOTERAPIĄ W KONTEKŚCIE WYCHOWANIA DZIECI

Wyzwania w stosowaniu biblioterapii w rodzinie

Biblioterapia jest potrzebna każdemu, m.in. aby lepiej poznać siebie, wspomóc samorozwój, zobaczyć i zrozumieć, jak działa świat i jak radzić sobie z problemami. Aby móc stosować biblioterapię samemu w domu, trzeba być świadomym jej zalet, ale i niebezpieczeństw. Nigdy nie można pozostawiać dziecka, które przeżywa trudne emocje, gdyż pozbawione wsparcia może sobie z nimi nie poradzić. Trzeba być świadomym treści książki, którą będzie się czytać z dzieckiem. Każda lektura musi być dostosowana do dojrzałości wiekowej i emocjonalnej dziecka. Rodzice wspierani są w kwestii zastosowania biblioterapii przez biblioteki szkolne i pedagogiczne, które w swej ofercie mają różnego rodzaju zajęcia wspierające rozwój emocjonalny i społeczny dziecka.

Korzyści dla dzieci i rodziców wynikające z holistycznego wsparcia

Biblioterapia rozwija osobowość dzieci poprzez prezentowanie literackich wzorców osobowych godnych naśladowania. Wzbogaca wiedzę, język, wyobraźnię, zdolność rozumienia pojęć moralnych i rozwój uczuć. Pomaga w budowaniu

większej empatii, wnikliwości i współczucia poprzez badanie historii odnoszących się do własnych doświadczeń. Wspólne czytanie jest także okazją do nawiązania kontaktu między rodzicami i dziećmi. Wzmacnia nie tylko umysł, ale i serce, ponieważ jest to proces, który kształtuje emocjonalne więzi i wzmacnia poczucie bezpieczeństwa u dziecka. Wspólne czytanie jest także okazją do nawiązania kontaktu między rodzicami i dziećmi.

PODSUMOWANIE

Biblioterapia powinna być zamierzonym oddziaływaniem poprzez czytanie, słuchanie lub oglądanie odpowiednio dobranych przekazów literackich. Wymaga więc od rodziców starannych przemyśleń, przygotowania odpowiednich materiałów i systematyczności w jej stosowaniu. Jest czymś więcej niż tylko domowym wieczornym czytaniem. Wspiera dziecko w rozwoju, a także może służyć terapii, modyfikacji, korekcie obrazu siebie, świata i redukcji przykrego napięcia emocjonalnego. Wzmacnia więzi rodzinne, daje poczucie bezpieczeństwa, rozbudza wzajemną miłość. Chwile spędzone z dzieckiem na głośnym czytaniu pozostawiają trwały i niezapomniany ślad w świadomości dziecka na zawsze.

Bibliografia

Amenta C.A., *Krzyś jest wyjątkowy. Dla dzieci o autyzmie*, Gdańsk 2010.

Barth R., *Mój inny dziadek*, Warszawa 2019.

Bereźnicka M., *Wychowanie dziecka we współczesnej rodzinie*, Kraków 2014.

Borecka I., *Biblioterapia w szkole. Poradnik dla bibliotekarzy*, Legnica 1998.

Bright R., *Mysz, która chciała być lwem*, Warszawa 2017.

Chmielewska J.M., Jung J., *Niebieska niedźwiedzica*, Warszawa 2012.

Cywińska M., *Rozwijanie umiejętności językowych i komunikacyjnych dziecka. Wybrane aspekty*, Poznań 2014.

Czernianin W., Czernianin H., Chatzipentidis K., *Teoretyczne podstawy biblioterapii. Podręcznik akademicki*, Wrocław 2017.

Czerwińska M., *Biblioterapia*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. 1, Warszawa 2003.

Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego, red. K. Głombiowski i in., Wrocław 1976.

Funkcje rodziny w zmieniającej się rzeczywistości, w: *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny*, red. A. Błasiak, E. Dybowska, Kraków 2010.

Garavaglia M.A., *Czy silniejszy zawsze zwycięża?*, Kraków 2007.

Herbert Z., *Przesłanie Pana Cogito*, w: Z. Herbert, *89 wierszy*, Warszawa 2003.

Janicki A., *Znaczenie sztuki dla zdrowia psychicznego*, „Arteterapia II". Zeszyty Naukowe Akademii Muzycznej we Wrocławiu, 1990.

Juul J., *Twoja kompetentna rodzina. Nowe drogi wychowania*, Podkowa Leśna 2007.

Kawula S., *Diagnozowanie potrzeb opiekuńczo-wychowawczych środowiska rodzinnego*, Toruń 1978.

Kawula S., Brągiel J., Janke A.W., *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Toruń 2009.

Korczak J., *Jak kochać dziecko? Dziecko w rodzinie*, Warszawa 2012.

Kotoro B.B., *A Zosia ma raka na smyczy, czyli Mały Człowiek mierzy się z chorobą rodzica*, Poznań 2011.

Koźmińska I., Olszewska E., *Wychowanie przez czytanie*, Warszawa 2011.

Łobocki M., *Teoria wychowania w zarysie*, Kraków 2008.

Mieszalski S., *Dylematy myślenia pedagogicznego. O stosunkach społecznych w procesie edukacyjnym*, w: *Nauczyciel – uczeń. Między przemocą a dialogiem: obszary napięć i typy reakcji*, red. M. Dudzikowa, Kraków 1996.

Mikita A., *Opowiadania terapeutyczne*, Gdańsk 2008.

Pieter J., *Poznawanie środowiska wychowawczego*, Wrocław–Kraków 1960.

Piskorz R., *Rola książki w wychowaniu dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*, w: *Edukacja wczesnoszkolna w zmieniającej się rzeczywistości*, red. P. Mazur, E. Miterka, Chełm 2011.

Podstawowe kierunki realizacji polityki oświatowej państwa w roku szkolnym 2023/2024, [on-line:] https://www.gov.pl/web/edukacja/podstawowe-kierunki-realizacji-polityki-oswiatowej-panstwa-w-roku-szkolnym-20232024 (31.05.2024).

Porębska M., *Warunki skutecznej arteterapii z punktu widzenia wiedzy o rozwoju psychicznym człowieka*, „Arteterapia II". Zeszyty Naukowe Akademii Muzycznej we Wrocławiu, 1990.

Prawne, administracyjne i etyczne aspekty wychowania w rodzinie, red. S. Bębas, E. Jasiuk, Radom 2011.

Pruchnicka K., *Nowa w przedszkolu*, Warszawa 2015.

Smetański M., *Charakterystyka wychowania jako procesu pedagogicznego*, „Kultura i Wychowanie" 2011, nr 1, s. 171–183.

Stojak J., *Kompetencje kluczowe w nauczaniu przedmiotowym. Przewodnik dla kadry kierowniczej szkół i przedszkoli oraz dla nauczycieli*, Warszawa 2019.

Święcicka K., *Baśniowe mikstury. Historie, które leczą pomalutku ze strachów, nieśmiałości i smutków*, Częstochowa 2011.

Tracy B., *Sukces osobisty*, Warszaw 2016.

Trelease J., *Czytanie na głos, które rozwija dzieci i buduje relacje*, Warszawa 2023.

Tyrała P., *Teoria wychowania. Bliżej uniwersalnych wartości*, Toruń 2001.

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku Prawo oświatowe, Dz.U. z 2017 r., poz. 59.

Wybrane zagadnienia z pedagogiki specjalnej, red. E. Tomasik, Warszawa 1997.

Zalecenie Rady w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie, [on-line:] https://education.ec.europa.eu/pl/focus-topics/improving--quality/key-competences (29.05.2024).

Zoller E., *Daj mi spokój! Jak nie dać sobie dokuczać*, Kielce 2020.

Zoller E., *Dzielna Emilka*, Kielce 2006.

Zubrzycka E., *O zajączku Filipie, który ze strachu dokonał wielkich czynów*, Warszawa 2017.